

לעניין המצוות

(א)

מצוות למה ניתנו?

(ב)

טעמי המצוות בדורנו

מצוות למה ניתנו

לעתים אתה שומע מפי צעירים ובוגרים, בני הדור, שאלות וטענות כלפי המצוות המעשיות:

מבינים אנו — אומרים הם — הרבה מצוות, והן אף חביבות עלינו. אולם יש מצוות שהן זרות לרוחנו, ואין אנו מבינים לשם מה הן באות. שבת כיום מנוחה סוציאלי יפה הוא. איסור נסיעות בשבת מכביד ואינו מובן. תפילה מנוסחת מראש בשעות קבועות מה ערכה? ואהבת לרעך כמוך כלל גדול ונעלה הוא. מאכלות אסורים והפדדה בין בשר וחלב למה ומדוע?

מטרת מאמרי זה היא לענות על השאלות הללו. לכאורה אפשר לענות בקיצור: תרי"ג מצוות נצטוונו על-ידי הקב"ה; בין אם אנו מבינים אותן בין אם לאו. מצווים אנו לעשות רצונו של בורא העולם, אשר בחר בישראל. אולם ברור שהשואלים מצפים ליותר מזה. פירוש השאלה למעשה: האם יכולים אנו להבין למה התכוון אלוהינו בצוותו אותנו את כל מצוותיו, האם יכולים אנו להבין על שום מה נתן לנו את תורתנו בצורת שלשלת של מצוות?

הנושא הוא רחב ועמוק. ואין כאן מקום אלא לראשי פרקים. בחינת: ואידך זיל גמור. שומה על כל מעיין להגות ולהעמיק בעניין עד שיגיע בכוח עצמו לידי הבנה עמוקה ויסודית. ומי שאינו מסכים לשיטה המוסברת בזה — ואין כל ודאות שהיא הנכונה — ילמד ויעמיק הקר עד שימצא הסבר יותר נהיר לו. "הפוך בה והפוך בה דכולי בה". והכל לפי רוב המעשה.

[א] מיבנה המצוות

במה נהנך את הנוער ואת הבוגר לקיום מצוות? יסוד היסודות הוא לדעתי שהתניך יבין שהמיבנה של מצוותינו מיבנה אחיד הוא, ואין להוציא ממנו אבן מבלי לפגוע בכל הבניין. אם יש לפרש

בדרך כלל טעמי מצוות אם לאו הרי זה שנוי במחלוקת חכמים מאז. עיין על-כך בהקדמתו של פרופסור יצחק היינמן לספרו טעמי המצוות. ואולם מבחינה חינוכית נדמה לי, שאי-הסכרת טעמי מצוות מהווה סכנה לא קלה. כמובן אי אתה רשאי לומר שמצאת את הטעם של כל מצוה ומצוה, או שכל מה שמצאת הוא בלא ספק הטעם האמיתי. הן מערכת המצוות היא תחוקה אלוהית, ומובן שבן תמותה אינו יכול להיות בטוח שירד לעומקו של רצון ה' וידע בביטחה למה ציוה ה' דבר זה ועל שום מה אסר עלינו דבר זה. אולם עלינו להשתדל להבין את המיבנה הכללי של התחוקה. עלינו לחקור ולדרוש, כאמור למעלה, מדוע נתן לנו הקדוש ברוך הוא את תורתו בכלל בצורה של שרשרת מצוות, מדוע הטיל עלינו את תרי"ג המצוות, מה גותנות ומה מוסיפות לחיי אדם המצוות המתחדשות בכל יום ובכל שעה מיום היולדו ועד יום מותו וביניהן לא מעטות הקשורות בעניינים חילוניים לכאורה, כגון גבלה וטרפה, בשר בחלב, שעטנז, גילוח וכו'. אם לא נשיב לעצמנו ולחניכינו תשובה על השאלות הללו שהן הבעיות המרכזיות של היהדות, לא נצליח לחנך לקראת קיום מצוות באמונה וברצון.

דומה כי תמצית התשובה על בעייה חשובה זו טמונה במדרש אחד קצר של חכמים: "לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות". במילים אחרות, המצוות ניתנו על מנת לעקור מקרבנו את כל הסייגים ולסייע בידינו ליהפך לחומר מזוכך ומטוהר. עמוקה היא החכמה הגנוזה במלים המעטות של המדרש. בתיאוריה ישנן שיטות שונות להגיע למוסריות עלאית. הנצרות הפאולינית, שחוללה מהפכה בנצרות הקדומה וכבשה חלק גדול של כדור הארץ, פסלה את כל השיטה של הטלת מצוות מעשיות על בני אדם ולעגה לה. עמדתה היא שאפשר להסתפק באמונה גרידא ולהגיע למוסר. מדוע הלכה תורתנו הקדושה בדרך של הטלת תרי"ג מצוות?

נשיבה תשובה של פדגוג. נשאל את עצמנו כיצד מהנכים למעשה. כיצד מדריכים ומרגילים לאורחות היום ולהתנהגות מסוימת? האם מספיק לתאר באוזני החניכים במילים יפות את המגמה – ותו לא? כלום אפשר בלא הרגל ושימוש, האם אין על המחנך ללוות את חניכו בצעדיו הראשונים לקראת המטרה? אם הורים רוצים שתינוק ילך

כתיקונו ולא יפגע בכסאות ובארונות, שיאכל באופן מסודר, שיתנהג כראוי כלפי חבריו — האם יסתפקו בצוו מופשט, כלום לא יתנו לו הוראות פעם, פעמיים ושלוש פעמים, כלום לא יורוהו בפרטות את המעשה אשר יעשה בראשונה, בשניה ובשלישית עד שיתרגל הילד, והנהג שלימדוהו ייעשה לו טבע. והאם אפשר לחנך חינוך גופני בלי לעמל את החניכים ובלי לתרגלם? בנידון זה דינו של חינוך נפשי הוא כדינו של חינוך גופני, אלא שחינוך נפשי דורש גם את קביעת המגמה והסברתה. מטרת החינוך היא שהצוו המופשט יכנס לגפשו של האדם. לפיכך אין די בהרגל לבדו, שאינו נותן אלא חינוך מיכאני. לימוד המגמה והרגל יחד — זוהי הדרך הפדאגוגית המקור בלת. וזאת היא הדרך הכפולה אשר בה בחרה התורה.

המטרה שישאל צריך לשאוף אליה, הוגדרה במעמד הר סיני: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". זוהי הדרגה הנעלה והנשגב בה ביותר שעם יכול להגיע אליה. ברור היה איפוא שזהו תפקיד לדור רות. העם, שהיה משועבד במשך מאות שנים — ודור, אשר יצא לפני חודשיים לחופש, לא היה יכול להיות מסוגל להשיג את המטרה הזאת. זה דרש מהפכה נפשית, ניצחון מוחלט של הטוב על הרע. לא על ידי קביעת עקרונות גרידא ולא על ידי דרישות מופשטות אפשר היה להעלות את העם לדרגה זו. רצה הקב"ה לתת לעם שאמר "נעשה ונשמע" לעלות עד למדרגה של ממלכת כהנים וגוי קדוש; לפיכך הוצרך להתקין לו מכשירי חינוך מתאימים, שישנו במשך דורות את האופי של הפרט ושל הכלל.

[ב] יצר ורצון

ובמה מתחילין? ראשית החינוך הגדול הזה הוא שכל יחיד בעם ילמד לכבוש את יצרו. הן זהו מותר האדם מן הבהמה. ההבדל הגדול בין אדם לבין כל נפש חיה, אמנם אפשר להרגיל במידת מה גם בעלי חיים על-ידי אילוף וכפייה לא להשמע ליצרם: לא ללכלך את הבית, לא לקבל מזון מאנשים זרים וכו'. אבל כיבוש היצר בכלל, כיבוש היצר לטובת עיקרון מוסרי, בלתי אפשרי הוא לבהמה. אך בן אדם יכול להגיע לכך, והוא מוכרח להגיע אם הוא רוצה להיות בעל מוסר.

הנצרות ניסתה להשיג את המטרה הזאת בדרכה שלה, ניסתה ונכשלה. היא תיארה את היצר כדבר רע בכלל. תאוות הגוף — מן השטן היא, ולפיכך צריך לעקור את היצר משורשיו. ל"קדוש" נחשב בכנסיה הנוצרית מי שהצליח בזה. משום כך הנצרות מקדשת את הנזיר הנודר הנאה מכל דבר טוב שבעולם, יוצא למדבר, אוכל עשבי בר, מהרהר ומתפלל. הכנסיה הקתולית אוסרת, אפילו, על כמריה ושוכני המנזרים לשאת אשה. היא מכבדת ומקדשת את בנות המנזרים האסורות אף הן להנשא.

לא נאמרו הדברים לשם פולמוס. אבל מי שיעיין בהיסטוריה של הנצרות, יסכים בעל כורחו שהיא נכשלה בנסיון זה. הכל יודעים כי רבים מכוהני הנצרות ומאמיניה הנם מחסידי האומות האמיתיים — ובמלחמת העולם השנייה הכרנום בארצות שונות. אולם תולדותינו בקרב העמים הנוצרים עקובות דם ואכזריות. מחיק הכהונה הנוצרית יצאה האינקוויזיציה, ודברי ימי האפיפיורים משובשים ברדיפה אחרי השלטון. אלמות ורדיפת בצע. כל העובדות האלה ורבות אחרות מעידות כי לא זו הדרך ואין שיטת הנצרות נכונה.

תורת ישראל הולכת בדרך אחרת, לכאורה הרבה יותר קשה. היהדות אינה פוסלת את היצר כשלעצמו — היא מחייבת אותו. בעיני היהדות אין הנזיר הטיפוס הרצוי. על הנזיר להקריב קרבן אחרי גמר נזירותו. ואמר אחד מחכמי התלמוד, כי הקרבן הוא לשם כפרה (תענית יא). הנזיר הוא חוטא באשר אסר על עצמו דברים שהיו מותרים לו. מי שאינו נשוי אינו אדם המעלה בישראל. אדרבה מצווה אדם מישראל לשאת אשה בעודו צעיר. פריה ורביה היא המצוה הראשונה בתורה. בנים ובנות — ברכת ה' הגדולה ביותר. מורה ומנהיג בישראל שנשאר רווק, גנאי הוא לו; ואדרבא, עליו לשמש דוגמה ומופת לאחרים ולהקדים לבנות בית בישראל.

היהדות אינה דורשת איפוא עקירת היצר, כי אם דבר יותר קשה: שהאדם ישתלט על יצרו ולא שיצרו ישתלט עליו. במילים אחרות: היהדות דורשת לשים את הרצון במקומו של היצר. במה נבדלים שני המושגים האלה זה מזה: "יצר" הוא הגורם המביא את האדם לעשות דברים ללא מחשבה ושיקול דעת; ו"רצון" —

הגורם הקובע את מעשי האדם אחרי שיקול דעת, מחשבה ובדיקה. "סוף מעשה במחשבה תחילה" הוא פרי הרצון. מעשה בלי מחשבה תחילה הוא פרי היצר. אדם שנדחק למעשיו ללא ביקורת עצמית, לא תהא נר לרגליו אלא השאיפה לעשות הכל לעצמו ולהנאתו ללא התחשבות בזולתו. תרופת היהדות לרעה חולה זו היא להביא כל דרישות היצר תחילה לבדיקה נפשית ולמחשבה. במלים אחרות: היתדות דורשת מן האדם להעלות בכל אישיותו את היצר למדרגה של רצון. שני פסוקים — שניהם מספר קהלת — מראים היטב את השקפת היהדות בנידון זה. "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך" אומר קהלת, אבל הוא מוסיף "כי כבר רצה האלוהים את מעשיך". כן הוא אומר "שמה בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך", ושוב הוא מוסיף "ודע כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט". רשאי האדם אמנם להנות מיצרו ומסייפוק דרישותיו, אבל רק אחרי שבדק ומצא כי סיפוק זה אינו מתנגד בתנאים אלה לרצון הבורא.

אם התורה רוצה להביאנו להשגת דבר כה קשה — הרי החינוך לקראתו צריך להתחיל בגיל רך מאד, שכן זהו יצר חזק השולט באדם משחר נעוריו. משום כך מרבה התורה באיסורי מאכלות למיניהם. יצר האכילה הוא הראשון ביצרים, והוא מלווה אותנו כל שנות חיינו. איסורים הקשורים בו אף הם מלווים אותנו מן הגיל הרך עד יום מותנו. היצר אומר לך "הטוף ואכול". באה התורה ומונעת ממך לגשת לאכול מכלי לבדוק קודם אם המזון שלפניך מותר בכלל לאכילה, ובמקרה שכן, אם הוא מותר בתנאים הקיימים בשעה זו. אולי הוא מן המאכלים האסורים והוא אסור בכל עת ובכל שעה. אולי הוא מותר בדרך כלל אבל אסור ברגע זה משום ששעה קלה לפני כן אכלת בשר, והנה זהו מאכל חלב; ואולי האכילה אסורה משום שעדיין לא ברכת או מפני שהיום הוא יום צום, או מפני שעוד לא קידשת את קדושת השבת. כלומר, מדי גשתך לספק את יצר האכילה והשתיה — מביאה אותך התורה מנעורייך לאותה ההפסקה ההופכת את היצר לרצון. ההפסקה היא אולי קצרה מאד, אבל עצם מניעת המילוי המיידי של דרישות היצר, עצם השאלות ועצם עשיית דברים שלא לפי הצוו הבלתי אמצעי

של היצר, כי אם אחרי בדיקה ושיקול דעת — הם הם המבדילים באופן עקרוני ויסודי בין האדם שיצרו משתלט עליו לבין האדם השור-לט ביצרו.

ישנם הוגי דעות ביהדות שחיפשו טעמיהם של איסורי המאכלות; טעמים היגייניים, טעמים של השפעת האוכל על הנפש ועוד טעמים בדומה להם. יתכן שהם צודקים ויתכן שלא. בעיני לא חשוב מדוע אסרה תורה דבר פלוני דווקא, ברור שלפי כל תוכנית חינוכה היה עליה לעצור את האדם בזמן שיצר האכילה אחזו, להעמידו בפני שאלות, לכפות עליו אותה הפסקה ולהרים על-ידי-כך את היצר לדרגת הרצון. זהו הדבר המכריע בין אם מבינים אנו את הפרטים בין אם לאו.

החינוך לשלטון ביצר הולך ומתרחב עם התקדמות הגיל. אותה השיי-טה לגבי יצר אחר, תקיף בדרישותיו — יצר המין המופיע עם ההת-בגרות. ושוב אין התורה דורשת עקירת היצר, כי אם שימוש בו מתוך השתלטות עליו. מצווים אנו למלא את הצוו הטבעי של פריה ורביה, הנובע משני יצרים, מן היצר המיני ומן היצר של קיום המין האנושי. ועל דרישות שני היצרים האלה שוב מטילה דת ישראל חוקה רחבה ועמוקה. ואין אנו רשאים למלא אחרי דרישות היצרים האלה אלא מתוך קיום מצוות מסוימות. אינני מייחד את הדיבור על סידור הנישוא-אין כתנאי קודם, כי זה דבר משותף לרוב הדתות. אבל גם בתוך חיי הנישואין שולטים מצוות ואיסורים החוזרים מדי חודש בחודשו והקובעים את סידור חיי הזוג במשך כל ימי חייו. מדי חודש בחוד-שו משתלט אדם מישראל על יצרו, מכניעו ומשעבדו לרצון קונו. חלק ניכר של ימי הנישואין חי הזוג היהודי חיי קירבה רוחנית ונפ-שית מתוך ריחוק גופני. הנה כי כן מצטלבים בדינים האלה דב-רים שהם לפי הבנתנו אמצעי למטרה עם דברים הנדאים כמטרה גופה. אפשר לומר שההשתלטות על היצר הוא אמצעי לחינוך, אבל נישואין המאחדין את הזוג מחצית ימות השנה, איחוד נפשי בלבד, הם בוודאי חלק של המטרה. ואם הגיעה היהדות לטהרת המשפחה ולקדו-שתה הנעלה, לאותם החיים המשפחתיים, שהיו לתפארת בעיני כל העמים — הרי זו הדרך אשר בה הגענו לכך. הנצרות הקתולית אסרה את הגירושין וחשבה שעל-ידי כך היא מגבירה את קדושת הנישואין.

בישראל אין איסור כזה. למעשה קל מאד לזוג להתגרש. ובכל זאת היו גירושין נדירים וחיי המשפחה של היהודים היו לאות ולמופת הודות לחינוך שחינכנו המצוות האלה. בדרך זו חונכנו מדור לדור, שחיי נישואין הם דבר של קדושה נצחית, קדושה המטהרת את הזוג לא פעם אחת ביום הנישואין, כי אם קדושה מתמידה החוזרת ומתחדשת מדי חודש בחודשו כל ימי חייו של אדם מישראל. אין כאן המקום לעמוד על פרטי הדינים, אבל אין ספק שהצביון המיוחד של חיי המשפחה היהודית נוצר על ידי מערכת המצוות העוטרות את חיי הנישואין. לבושתנו ולחרפתנו יש לנו הוכחה שלילית לכך. לא באה הירידה המורסרית והקלקול בחיי המשפחה המופתיים בחוץ לארץ ובארץ אלא אחרי שרבים עזבו את התורה והתחילו לזלזל במצוות האלו.

[ג] תפילה מנוסחת לעתים קבועות, על שום מה?

נמשיך להשוות את חינוך הכלל לחינוך הפרט ונקבע: חניך שהגיע לדרגה של שליטה ביצרו — ורק חניך כזה — ראוי לנסיון של חינוך יותר מעולה: להביאו לידי כך שלא יחיה חיי אנוכיות. שאיפתו היהידה של התינוק היא להשיג לעצמו כל מה שלבו חפץ. הוא שאמרה תורה: "יצר לב האדם רע מנעריו" — התינוק והילד הקטן יודע רק את עצמו, את חפצו, את תשוקותיו ואת געגועיו. כל מה שעשוי לגרום לו תענוג, הוא לוקח לעצמו, אם ידו משגת. הילד אינו חושש שמא המועיל לו, יזיק לזולתו, או הנוסף לו יחסר לזולתו; ואפילו אם ירגיש, כבר לא יותר לטובת אחר, אם רוצים אנו איפוא לחנך ילד, נער מבוגר, חוג או עם שלם עלינו להוציא תחילה מלבו את האנוכיות, שלא יראה את עצמו בלבד, בחינת "אני ואפסי עוד". וקשה הוא הדבר עד מאד, כי הנה האנוכיות היא מידה חזקה מאד.

כיצד חותרת היהדות לקראת מטרה זו? שוב על ידי מצוות וסייגים הרבה, שאנו צריכים למלא אותם. הן רבות מאוד ואי אפשר לפרש במסגרת זו, אלא חלק מחלקן.

נתחיל לדוגמה בשיטת התפילה שלנו. אדם המחפש מגע עם בוראו, עם הקב"ה — כלל הוא (ומועטים היוצאים מן הכלל), שבראש וראשונה רגש הנובע מן ה"אנוכיות" של המתפלל הוא המביא אותו, לדרוש אלו-

הים. ברצונו לבקש טובות לעצמו, לשפוך את לבו על דאגותיו, לתנות צרותיו ובמקרים נדירים שמחותיו והטובה שזכה בה. והנה באה דת ישראל וכופה על המתפלל היהודי נוסח קבוע של תפילה וזמנים קבועים לתפילה. כאן לפנינו אחד האמצעים החשובים ביותר להוציא מלבו של האדם את האגואיזם. אדם רוצה לשפוך את לבו לפני הקב"ה, לבקש ממנו בריאות או אושר, ילדים טובים ופרנסה והנה מכריחים אותו להעביר קודם כל לנגד עיני רוחו את כל ההיסטוריה של עמנו, כל מה שעבר עלינו, מ"הודו לד'" עד "שירת הים"; הוא צריך לחדש בזכרונו את כל הצרות שקרו לעמו ואת כל הישועות שנושע העם, צריך לחשוב על כל תלאותיו של העם ברגע זה וצריך לבקש על מה שדרוש היום — לא לו — כי אם לכלל. והוא מבקש כל זה החל מ"אתה חוננתנו" ועד "שמע קולנו", מבקש בינה לעם כולו וסליחה לעם כולו, רפואה לעם כולו, ישועה לעם כולו, קיבוץ גלויות וצדק לעם כולו. רק אחר כך מגיעה שעת בקשותיו הפרטיות. דבר זה מלמד אותו שלוש פעמים ביום לא להגזים בהערכת חשיבותו של ה"אנוכי" שלו, ללמוד ולהבין שטובת הכלל קודמת בהרבה לטובת האנוכי. ואחרי שהשתרש בקרבו הרגש הזה וחינך אותו להרגיש באופן עמוק את שמחותיו של כל הכלל ודאגותיו של הכלל, ההודיות של הכלל והבקשות של הכלל, רק אז הוא רשאי להתפלל את תפילתו הפרטית. אז תהא גם תפילתו זכה. אלמלא העתים הקבועות לתפילה ולולא הנוסח הקבוע של התפילות — מי יודע אימתי היו האנשים שמחים בשמחת הכלל וסובלים בסבל הכלל. את שמחותיהם הם ואת סבלם הם היו מרגישים תמיד, והאנוכי היה עומד מעל לכל.

ולא זאת היא הדרך היחידה שבה התפילה עוקרת את האנוכיות. לדעתי אחד מיסודות התפילה הוא הפסוק "אחרי ה' אלוהיכם תלכו", ופירושו בגמרא הידועה (סוטה י"ד) "וכי אפשר לאדם להלך אחרי השכינה... אלא הלך אחר מידותיו: מה הוא מלביש ערומים... אף אתה הלבש ערומים, מה הוא מבקר חולים... אף אתה בקר חולים, מה הוא מנחם אבלים... אף אתה נחם אבלים, מה הוא קובר מתים... אף אתה קבור מתים". בזמן שאנו מכירים בברכות את מעשי השם ומודים עליהם, עלינו תמיד לשאול את עצמנו אם באמת אנו הולכים בדרכיו.

פעם נשאלתי כיצד אפשר לברך יום יום "הזן את העולם כולו" לנוכח ההמון הרב של בני אדם רעבים ללחם בעולם כולו. השיב בותי על-כך כי האמת היא שהוא ב"ה זן את העולם כולו ואנו בני האדם אשמים אם ישנם רעבים. אין שום ספק שהקב"ה מצמיח צמחים בשפע ומחיה בהמות, דגים ועופות במידה ששום אדם לא היה צריך לרעוב בעולם. הוא נותן די צמר וכותנות לכל באי עולם. אך אנו אשמים אם טוב העולם אינו מתחלק חלוקה צודקת ויעילה, למען יהיו הכל שבעים ומלוכשים. הנה כי כן מעמיקות הברכות הללו בלבנו את רגשי התודה למי שזן ומפרנס את העולם כולו בטוב, והרי הן מעוררות דרישה לגבינו ללכת בדרכיו ולחלק את נכסי העולם חלוקה צודקת עד שלא יהיו אביון ואומלל בעולם. אם נבין את לקח התפילה ברוח זו – ונדמה לי שקשה להבין אותה הבנה אחרת – אזי יתחנך המתפלל – המברך בעל כרחו – ליחס הוגן וצודק לרעהו ואפילו אם לא יכיון לבו כל יום אלא למקצת תפילותיו. כפול הוא איפוא לקח התפילות. הן מחזירות את היהודי יום יום לדברי ימי עמו והן מלמדות כיצד ינהג כלפי חברו. ושמא תאמר: חינוך כזה חשוב אך בשביל מי שחי בתוך החברה, אבל מה ערך לכל זה לגבי מתבודד המוציא עצמו מן הכלל ונוח לו בהתבודדות. והן יש בין המתבודדים מאמינים והוגי דעות הפורשים מן העולם כדי להתעמק בדברים שבקדושה. אולם היהדות מלמדת אותנו שלא זו הדרך. בעיני הנצרות חשובה ההתבודדות וקדושה. נזירים נוצריים יצאו ליערות, התבודדו וייחדו עצמם להרהורים ולתפילות. היהדות אינה רוצה בצורת חיים זו. היא רוצה שכל אדם ימלא חובתו כלפי זולתו, כלפי עמו וכלפי האנושות. בכח מצוותיה מראה התורה ליהודי שאין לו להתבודד. היא דורשת ממנו לחיות בציבור. אם לאו אין בכך חלקים מצוות חשובות. היכן ישמע קריאת התורה אם לא יבוא בקהל, כיצד יתפלל תפילה כהלכה בלא ציבור? כיצד יצא ידי חובת הפורים בלי משלוח מנות לרעהו ומתנות לאביונים? איך יקרא בליל הסדר כל דכפין ייתי וייכול? כלום ישא אשה בלי מניין ויכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו בלי עדה? ככה מדדיכות המצוות את האדם מישראל להיות בן לעמו. להמשיך שרשרת הדורות של אבותיו ולעשות צדקה ומשפט עם הבריות.

[ד] מועדים והלכותיהם המרובות למה?

גדולה מזו: היהודי הנאמן חי בתוך עמו, ולא רק בתוך עמו, ולא רק בתוך הקהל של דורו, כי אם גם עם הדורות הקודמים ועם תקוות עמו לעתיד. המצוות מחנכות אותו לראות עצמו חוליה בשדרשרת, שרשרת ארוכה אשר התחלתה בימי האבות, המשכה ביציאת מצרים, ימי המלכות, הנביאים והחכמים ואלפי שנות הגולה, וסופה ימות המשיח ותיקון עולם במלכות שדי. הוא לא רק קורא ולומד את תולדות ישראל, כי אם חי את חי עמו, חיי כל הדורות שקדמו לו. לו היתה זאת מצוה מילולית גרידא, לו נצטוו אדם מישראל להרגיש עצמו שותף לכלל ישראל ולכל דורות ישראל, ודאי לא היה זה מועיל. לפיכך נוטעת התורה הרגשה זו בלבו של אדם מישראל על-ידי מצוות מעשיות. מדי שנה בשנה נדרש כל אדם מישראל "לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". לכאורה קשה מאד לקיים צו כזה, אלא שסדר ליל הפסח מוקף חוקים ומשפטים ודינים מיוחדים רבים המחוללים מהפכה נפשית. שלושים יום לפני החג מתעמקים בדיני החג. מתחילים להתקין את הבית לקראת החג. בשבת הגדול קוראים את ההגדה. הימים האחרונים לפני הסדר עומדים בסימן בדיקת חמץ, הכנת קערת הסדר, שולחן הסדר וזימון האורחים. אחרי כל זה חייב אתה לסדר סדר בדיוק כמו שסידרוהו אבות אבותינו. מסב אתה כמו שהסבו בני חורין לפני אלפי שנים. אתה אומר וקורא ומספר ושר ואוכל ושותה, מה שאמרו וקראו וסיפרו ושרו ואכלו ושתו אבות אבותינו מימי קדם ועד היום. אם כל זה אתה עושה באותו הלילה, אחרי שהכינות נפשך במשך שבועות רבים, הרי אתה זוכה והנס חוזר ומתרחש בכל שנה. שכר מצוה מצוה — בלבבך נדלק ניצוץ, ואתה מרגיש בחוש כי אתה חי לא רק את חיי דורך, אלא גם את חיי אבותיך ואבות אבותיך הקדמונים. ובכל ליל סדר בא רגע שבו הצו: "חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" חדל להיות מליצה, ואדם מישראל מרגיש באמת כאילו הוא בעצמו יצא היום מאפלה לאורה ומשיעבוד לגאולה. הוא חי את חיי העם שיצא ממצרים. לדבר כזה אי אפשר להגיע על ידי צו מופשט. הישג זה משיגים על ידי קיום הרבה מצוות מעשיות המכניסות את

נפש הנדם ומשפיעות עליה וצרות לה צורה מיוחדת. עד שהיא מרגיש
שה מאליה את אשר נצטוותה להרגיש.

כיוצא בזה בדוגמה הפוכה: תשעה באב. הרי עוברים עליך בליל זה
חבלי חורבן ממש. אזה מרגיש ביום זה כי עתה נחרב בית המקדש.
מדי שנה בשנה מתחדשת חווית החורבן והאבל, הקינה והבכי. ולא
רק בשנים אפלות כמו אלו שעברנו בדורנו, כי אם גם בשנות מנוחה
ושלווה כביכול. ושוב לא מחמת צו ממשט המטיל עלינו אבל, כי אם
מחמת קיום דיני היום הקודר הזה בפועל. תענית שבעה
עשר בתמוז, שבועות "בין המצרים" אשר אין בהם לא כינור ולא
נבל, לא חתונה ולא שמחה אחרת, ומשנכנס אב ימים אשר אין בהם
לא בשר ולא יין, ולבסוף יושבים בערב תשעה באב על הארץ לאכול
סעודה מפסקת. ואז מתחילים דיני אבל, כאבלות על מת: חולצים את
הנעלים ויושבים על האדמה, אין נותנים שלום איש לרעהו, אין מעלים
אור בבית הכנסת, מסירים את הפרוכת מעל ארון הקודש, מתפללים
בלחש ובניגון האבל. ועד שקוראים מגילת איכה הביאנו כל מנהגי אבל
אלה את נפש היהודי למצב רוח אשר בו הוא רואה כאילו את כל
מחזות החורבן כמו עיניו והריהו בן דורו של ירמיהו הנביא.

שני הימים האלה הם שני קצוות של קו אחד. ומעין אלה יתר ימי
הזכרון כגון חנוכה ופורים, התעניות השונות, ימי הספירה וכו'. ככה
מביאות המצוות המעשיות, ומנהגי ישראל את האדם מישראל לידי
הרגשה כאילו הוא יצא ממצרים, כאילו הוא קיבל את התורה, כאילו
הוא יושב בסוכה בצאתו ממצרים, כאילו עליו עבר המצור של ירוש-
לים, כאילו הוא ראה את ניצחון המכבים ואת נס חנוכה ואת נס פור-
ים, את חורבן הבית הראשון והשני, את הרדיפות שבכל דור ודור,
והוא גם הוא מצפה יום יום לגאולה השלימה על אף הכל. יהודי החי
את כל זה — ואין יהודי שומר תורה אשר לא ירגיש את זה — מוכרח
לצאת מכל בדידות, מוכרח להרגיש עצמו קשור ברעהו ובכלל, ומוכרח
להיות במידה ידועה איש הכלל.

לחינוך הזה על ידי התפילה, החגים והמועדים והתעניות הרבה
צדדים, והרבה תוצאות. אם נשארנו עם על אף אלפים שנות גולה, כאן
הטעם וההסבר, אם היה בנו כוח לחזור ולבנות את מולדתנו, כאן

המקור. אם כל יחיד ויחיד מרגיש — יותר מבעמים אחרים — כי הוא אחראי לציבור, אם הפתגם "כל ישראל ערבים זה לזה" לא נשאר פתגם גרידא, כאן השורש. ואם הדאגה לזולת עמוקה בישראל מבכל האומות (ועוד נשוב לזאת) כאן אחת הדרכים אשר בהן הושגה המגמה הזאת.

[ה] זכר ליציאת מצרים

המצוות הנזכרות ואורח החיים המושתת עליהן הם הם איפוא שיצרו בנפשו של אדם מישראל את הזכרון ההיסטורי החי. יש בו, כאמור, באותו זכרון היסטורי גם משום הינוך ליחס הוגן כלפי הזולת. ואין זה חידוש של עמנו. הרי זה מפורש בתורתנו הקדושה פעמים הרבה, כגון: (א) "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים".

(ב) "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד".

(ג) "את כסף לא תתן לו בנשך, ובמרבית לא תתן אכ"ל. אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים".

(ד) "לא תטה משפט גר יתום ולא תחבול בגד אלמנה. וזכרת כי עבד היית במצרים".

(ה) "מאזני צדק אבני-צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם, אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים".

אפשר להאריך ברשימה הזאת. אבל דוגמאות אלו דיין להראות כיצד מחנכת התורה ליחס נכון והוגן לזולת על ידי זכרון העבדות וזכרון יציאת מצרים המתחדשים יום יום, שבוע שבוע, שנה שנה. שנה שנה — בזמן חרותנו בחג המצות; שבוע שבוע, שכן השבת היא זכר ליציאת מצרים; יום יום — בתפילתנו מהתחלתה ועד הפרשה השלישית של "שמע" ואילך. זכרון זה מביא את היהודי לידי הכרת תודה כלפי הקב"ה. אף הוא מנחמו לעת צרה, אף הוא מחנכו לצדק ולאהבת הרע.

יש גם כאן הבדל יסודי בין היהדות לבין עמים אחרים. רוב העמים מסיקים מעבדות שעברה עליהם מסקנה אחת: המדוכא – מדכא, הנרדף – רודף. רוב הנרדפים והמדוכאים מצאו להם עם חלש, גזע דל או לפחות מעמד או חוג כלשהו שהיו מתעמרים בו ומשעבדים בו. על מנת להתגבר על רגש הנחיתות הנובע מעבדותם שלהם. לדוגמה: פרשת הפולנים ומיעוטיהם, עניי העם הרוסי בימי הצאר שעשו את הפוגרומים.

התורה דורשת היפוכו של נוהג זה. עלינו לזכור את העבדות לא כדי לשעבד אחרים, כי אם כדי להבין את נפש המשועבד והנרדף. ההבנה הזאת צריכה להעמיד אותנו לימין החלש בריבו; היא מצווה לא לעזוב את האלמנה ואת היתום; לא להסגיר עבד שברח; לשחרר את העבד העברי; ולא זו בלבד אלא גם לעזור לו על ידי הענקת מס-פיקה כדי שיגיע לחרות אמיתית. וכל זה זכור נזכור הואיל ואנו זוכרים כי בעצמנו היינו עבדים.

לפיכך קשרה התורה את השבת לא רק בבריאת העולם, כי אם גם ביציאת מצרים. שני הצדדים של השבת לחנך יצאו. מדי שבת בשבתו מתחדשת בלבנו ההכרה, כי העולם נברא על ידי הבורא ב"ה. אך בזה לא תמה פעולת החינוך; השבת היא גם זכר ליציאת מצרים. היא מחדשת מדי פעם את רגש החרות ומפתחת אותו. יתירה מזו: השבת עצמה הנה מכשיר ליצירת החופש. אדם שחי פעם בשבוע חיי חרות, שוב אינו יכול להיות עבד אמיתי. ואפילו אם הוא תלוי תלות כלכלית במעבידו או במעסיקו, אין הוא משועבד לרגש של "עבדות", רגש של תלות מוחלטת. השבת משחררתו וחוזרת ומשחררתו, ומעמידה אותו ליד מעבידו. אמרה תורה: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". אתה מצווה על השבת בגלל עבדך. כמוכן גם בגלל עצמך, אבל הכתיב הזה אומר "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". שחרר עבדך למען ינוח – לא נאמר כאן, אלא "לא תעשה כל מלאכה... למען ינוח עבדך... כמוך". ואם תשאל מדוע אתה בן החורין, צריך לקבל על עצמך את כל ההגבלות והאיסורים של שבת, מדוע אתה צריך לוותר על נוחיות ושעשועים, למען ינוח משהו אחר, הרי הכתוב עונה: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". מצווה אתה לוותר

על רוחים. מצווה אתה לוותר על דברים המנעימים את החיים כגון אוכל מבושל טרי, נסיעות וכדומה, ואפילו אם יכולת לעשות אותם בלי עזרת הזולת. אין לך זכות על השפת בצורה הנוחה דווקא לך. כי רק מנוחה כללית בהחלט מבטיחה שלא יאלץ השכיר, העני העובד לעשות "מרצונו הטוב" מה שעושה באותו היום הבעל בעמיו המעביר, העשיר. זאת ורק זאת היא מנוחה אמיתית שלימה. "עבודה עצמית" של קיבוצים בהריש ובקציר בשבת גוררת אחריה עבודת מתחריהם במושבות, וסופה שתכפה את הפועל עד שיאמר רוצה אני, בעל מכור נית פרטית הנוסע להנאתו בשבת, משמש דוגמא לנהג בעל המכור נית, המסיע אף הוא מכוניתו והריהו צובר דווחים בשבת, בעקבותיו ילך הנהג הקבלן ויכריח את הנהג השכיר לוותר על שבתו "מרצונו הטוב". התורה ידעה שיש רק דרך אחת לתת מנוחה לעובד: אם גם המעביר ינוח מנוחה שלימה, "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". ואת המנוחה הזאת, בגלל עמיתך תקבל עליך עת תזכור את עבודת מצרים ואת יום צאתך משם, אז תבין לנפש המשוועבד ותבין שצריך אתה לעקור את העבדות משורשיה. מחר אתה עלול להיות כמוהו, הן אתמול אתה היית עבד, וכדאי לו לאדם החופשי לוותר אלף פעמים על רוחים ועל נוחיות ובלבד שיאפשר לכל אחיו ואחיותיו להיות חופשיים כמוהו. מכאן: השבת היא אחד היסודות בתחוקה הסוציאלית של התורה.

[1] מצוות סוציאליות – מטרה ואמצעי כאחד

ואהבת לרעך כמוך – זהו כלל גדול בתורה. אך אילו היה זה צו ער-טילאי ללא כל התחוקה הסוציאלית הבנויה אף היא מצוות מעשיות – כי אז היתה זו מליצה נאה מן השפה ולחוץ. התורה הזהירتنا על ל"ט המלאכות האסורות בשבת "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" – על ידי כך אתה מתכשר לקיים את הצו הכללי הגדול. ושוב ציוותה התורה כל שאר המצוות ה"סוציאליות" "לקט" "שכחה" "פאה" "מעשר" – "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר", "לא תחסום שור בדישו", "לא תחבול בגד אלמנה", "לא תסיג גבול רעך", "אם כסף תלוה את עמי" וכל יתר הדינים הקובעים את היחסים בין אדם לחברו. כך נתלכשה מצות ואהבת לרעך כמוך בלבוש של מצוות מעשיות.

קיום כל המצוות הסוציאליות כשלעצמן דיו להעמיד את משטר ישראל וחיי החברתיים מעל לכל העמים. אך לא זה בלבד. עם ההולך דור אחרי דור במסלול מסוים הנקבע על ידי חוקים סוציאליים רבים ורב גוניים הריהו מתחנך בעל כרחו חינוך סוציאלי עמוק ויסודי. הוא משתנה ומתגבש ברוח חוקיו. לא לחינם מפורסמים לשבח מוסדוֹ תיו הסוציאליים של ישראל מ"קופה" ועד "תמחוי", מבתי תינוקות ועד מושבי זקנים, מבתי חולים ציבוריים עד בתי נכים, מ"מתן בסתר" עד "ביקור חולים" ו"מלביש ערומים", מחינוך עיוורים עד בתי יתוֹמים, מ"פדיון שבויים" עד "מס חירום", מן ה"ג'וינט" ועד ה"איִקא" וה"פיקא" וה"יאס", מן הדאגה למשפחות החיילים ועד המפעלים הגדולים להצלה.

ושוב: החוק מהווה מטרה לעצמו אך הוא גם אמצעי לחינוך. ודאי יש ערך רב לכל הדינים הסוציאליים כשלעצמם. אבל ערכם החי־נוכי־אולי עוד יותר גדול. אדם המקבל על עצמו חוקים ומשפטים, הריהם טובעים חותמם על אופיו, ודורות אחרי דורות שקיבלו על עצמם את המצוות הללו על אחת כמה וכמה. והתפתחות עמנו מוכיחה. בימי המשנה אנו כבר מוצאים מוסדות סוציאליים, שאינם רמוזים בתורה ובהלכה. הם קמו כתוצאה מן החינוך הזה. כבר הזכרתי את שני המוסדות הסוציאליים היסודיים הנזכרים כעובדות קיימות במש־נה: "קופה" — ו"תמחוי". כמו כן, ידועה המשנה האחרונה במסכת תענית, המספרת כי בימים טובים עממיים היו כל בנות ישראל לובשות בגדי לבן שאולים "שלא לבייש את מי שאין לה". האם אנו מוצאים רגש חברתי יפה ומפותח כזה באיזה עם אחר בתקופה ההיא, ואפילו בתקופות יותר מאוחרות? ומדוע? מפני שחלק הגון מן העמים האחרים חונך לפי העיקרון של "כל דאליה גבר", ואילו אנחנו חונכנו לפי הצו: "צדק צדק תרדוף". אמנם היו גם עמים אחרים שידעו את הכלל האחרון הזה. אבל הם ידעו אותו כצו מופשט, ואילו אנו חונכנו לא על ידי פתגמים כי אם על ידי מצוות מע־שיות, שהראו לנו את הדרך להגן על החלש מפני החזק, לא לעוות את דין יתום ואלמנה ולשמח את הגר אשר בשערנו. ומן המושג צדק צמח המושג של "צדקה" במובן עזרה וסעד לקשי

יום. ולא לחינם אנו מכנים זאת בשם צדקה מלשון צדק. זה מלמדנו שהדאגה לחלש ולנצרך אינה חסד שאנו גומלים מרצוננו הטוב. אך את חובתנו אנו ממלאים. כשאנו עושים כמיטב יכולתנו למען חזק חלשים, השבע רעבים והלבש ערומים, הרי זו פעולה לשם שיווי הזכויות והאפשרויות, ולמען חלוקה צודקת בעולם הזה. זה הדבר שאנו מודים עליו לקב"ה שלוש פעמים ביום שבאור פניו "נתן לנו תורת חיים ואהבת חסד וצדקה". שכן תורת החיים שנתן לנו, היא מחנכתנו ומרגילתנו לאהוב את החסד ואת הצדקה. החינוך הזה אינו פוסק כל ימי חיינו ושלושה הם אמצעי המתמידים: זכר העבדות בתפילה ובמצוות, החזקת המרגילים את האדם מישראל לנהוג צדק, חיבה וריעות בחברו ועל הכל שבת קודש.

והנה היום הגדול והנורא, יום הכיפורים. אין כאן מקום למצות את כל תוכנו ומשמעותו של יום קדוש זה, אך פרט אחד יזכר כאן. מדי שנה בשנה אנו לומדים וחוזרים ולומדים ביום זה כי עברות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר ואילו עברות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו. אין זה רעיון מופשט, כי אם הלכה למעשה. על היהודי לבדוק ולשקול מדי שנה בשנה את יחסו לחברו ולציבור, להרהר ולחקור אם לא עשה עוול לזולתו. אם אינו עושה כך, שוב אין ערך לתעניתו ולתפילתו. בידוע שיום הכיפורים לא יביא לו כפרה. תקן מעשיך כלפי חבריך. שפר מידותיך והליכותיך עם הבריות. ואחר תתיצב לפני בוראך ביום הכיפורים. סליחת חברך קודמת לסליחת בוראך.

[2] השבת מחוללת מהפכה

נשוב נא למצוות השבת. עד עתה דנו בערכה הסוציאלי בלבד. ויש שאין רואים בה יותר מזה. יש חוגים בארץ, השואפים למעט דמותה של השבת ולהעמידה על המנוחה הגשמית בלבד. אתה שומע לפרקים מפי עובדי מפעלים ידועים וחברי קיבוצים שעזבו את תורת ה', "השבת שלי תהיה בשבוע הבא ביום ג'". הללו אינם חשים ואינם מרגישים, כי הם עוקרים את השבת האמיתית משורשה. שכן כל עי-

צומה של שבת היא היותה ביום קבוע בכל שבוע, שבו פוקעת כל תלות, וכל שיעבוד בטל. כי באותו יום השבת אין בישראל לא בעל עסק ולא פקיד, לא בעל בית ולא עוזרת, לא חרשתן ולא פועל, לא בעל מכונית ולא נהג, כי אם רק יהודים ויהודיות המקדשים את השבת ומענגים אותה. יום מנוחה לשבוע לכל נפש הריהו בלא ספק דבר די חשוב, אבל אין בו כדי לקרבנו למגמת השבת: ל ס ל ק את האווירה החמרנית והחילונית ולקדש את העולם פעם אחת בשבוע. ביטול כל תלות ושיעבוד בעולם הוא היסוד של קדושת היום. אולם רק היסוד, כבר אמר ישעיהו הנביא: "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכבוד". היינריך היינה מתאר בשירו "שבת המלכה" את הקסם ההופך מדי שבת בשבתו כלב נרדף לנסיך. המשורר המומר שתתרחק מן היהדות מרחק רב, זכר בכל זאת את ימי נעוריו וגמר את ההלל על המהפכה הגמורה שמחוללת השבת המסורתית בחיי ישראל. כלום מגיעים למהפכה הזאת על ידי מנוחת הגוף בלבד? לא ולא! ויום ראשון הנוצרי יוכיח! למהפכה זו מגיעים על ידי המצוות והאיסורים שמסביב לשבת. כמו בפסח כן גם בשבת, מתחיל תחינוך לא בעצם היום כי אם לפניו. כל השבוע אנו סופרים את הימים "יום ראשון לשבת, יום שני לשבת וכו'", ומזכירים את הספירה הזאת בוקר בוקר במזמור של יום. ביום שישי בעודנו יום, אנו מסירים משולחנו כל "מוקצה" בשבת, למען לא יהא כל דבר אסור במסגרת חיינו ביום הקדוש, מתרחצים ומסתפרים, גומרים את הבישול ואת האפייה, מטמינים את האוכל לשבת ולובשים בגדי שבת. וכשבעלת הבית מדליקה את הנרות, אזי אין זה מעשה פתאומי המכניס אור לדירה, כי אם סמל וסימן שנגמרו כל ההכנות לשבת והוטרד כל המכשולים. תכנס השבת ותתקבל כראוי למלכת הימים.

יפה הגדירה המסורת את השינוי הנפשי המוחלט החל באדם מישר-אל עם התקדש השבת באומרה: "הנשמה היתירה" באה אל היהודי בערב שבת עם חשיכה. ברם אין הנשמה היתירה באה מאלוה. עליך לפנות לה מקום בנפשך. עליך להסיח דעתך מכל עסקי השבוע ולהתנער מכל מה שקשור בחומר ובעבודה. אם תריק את כל התוכן החילוני של השבוע, אז רק אז תפתח מקום לכניסת הנשמה היתירה. מובן

שאין להעלות על הדעת כי יש "מקרים דחופים" "ויוצאים מן הכלל" וכי לעיתים אפשר לעבוד בשבת בחריש ובקציר, בבית חרושת או במסחר, בגלל "הפסד מרובה" או רווח מרובה ושאר טעמים "חשובים". שום רעיון כזה אינו יכול לעלות על הדעת כשהשבת שוררת בעולם. אבל גם ההיפך הוא נכון: שבת של הנשמה היתירה אינה בנמצא אלא כשרעיון זה אינו עולה על הדעת, ויהיו התנאים אשר יהיו. אפילו אדם ששרוי באבל יחיד מצווה להפסיק את אבלו בערב שבת, בעוד מועד לקדש את השבת ולקבל את הנשמה היתירה בתוך כל קהל ישראל.

זכורני דוגמאות נפלאות של שבתות כאלו בבית סבא ז"ל ר' עזריאל הילדסהיימר ובבית אבא ז"ל. היו שבתות שחלו בשבעת ימי אבל יחיד ולא נפגמה אווירת השבת בבית ולא חל שינוי לעומת שבתות אחרות. לפיסגה כמעט על אנושית הגיע הניסיון הזה כאשר התאבלנו במלחמת העולם הראשונה על אחי ז"ל שנפל חלל. באותו הזמן שכב אבי ז"ל על ערש דווי והצלחנו להעלים ממנו את האסון הכבד. אמנו ז"ל הלכה יום יום לבית החולים לטפל בו, אך רוחה היתה איתנה עד שהחולה לא הרגיש באבלה. בשבת באמצע שבוע האבל של אחי הוציא גם אבי ז"ל את נשמתו בטהרה. לא יכולתי להתאפק וגעיתי בבכי. הסבה אמי את ראשה ולחשה באזני "אל תבכה, שבת היום". היא נשארה חזקה עד שנגמרה השבת. גבורת נפש זו לא באה פתאום, היא נבעה אך מן השלמות הנעלה של השבת שהיתה בבית אבי תמיד. היה זה יום פנוי מכל עניינים חומריים וחילוניים ומכל דאגה פרטית וצער היתיד, יום שהוא כולו קדושה, כולו התרוממות נפש.

ואי אתה יודע מתן שכרן של מצוות. יש הלכות "קלות" שהן טפלות בעיני רבים ו"בלתי חשובות", "סייגים גרידא". דווקא "הלכות קלות" אלה תורמות הרבה מאוד לצביונה המהפכני של השבת. צא וראה כמה מקיל עליך איסור מוקצה להוציא מלבך כל מחשבות חול כאשר אין בכיסך לא הארנק ולא הכסף, לא העט הנובע ולא העפרון. אם אין אתה בא במגע לא עם כלי עבודה ולא עם מכשירי הבישול, לא עם הנפט ולא עם גפרור.

אבי ז"ל לימדני להקפיד על הסייג של "מעשי הול". מה מאוד

עזרה לי אותה הלכה "קלה" ביצירת שבתותי. אבי מורי ז"ל היה פרופסור ללשונות בני שם באוניברסיטת ברלין. באותם זמנים שלימד שם את השפה הארמית, היה נוהג לקרוא את תרגום אונקלוס לפרשת השבוע, לא בשבת, כי אם בערב שבת או במוצאי שבת, כדי שלא יבוא להרהר בשבת בשאלות הקשורות בהרצאותיו. הוא לא דרש מבני ביתו להחמיר כמותו, אך הוא שימש לי דוגמה ומופת, והרגל זה השביעני הרבה נחת וקורת רוח. כל ימי נזוהרתי לא לעשות בשבת שום דבר — ואפילו מותר בהחלט כשלעצמו — שהיה עלול להשרות עלי אווירת חול. למשל: כל לימוד מותר בשבת. אך כל זמן שהייתי יוריס-טון במקצועי, לא פתחתי ספר משפטים בשבת, ומזמן שהנני כלכלן אינני קורא ספרות כלכלית בשבת.

איסור אחר שנועד להשרות את אווירת השבת היא איסור "הכנה" — "אין שבת מכינה לחול". אתה רוצה לנסוע מיד אחרי שבת, ובכל זאת אינך פותח את לוח הרכבות בשבת ואינך אורז ואינך נוגע במזוודה. אתה מתנהג עד "הבדלה" כאילו אין שום דבר לפניך. שבת היום ואין שבת מכינה לחול. אין כאן המקום לעמוד על כל דיני שבת. הדוגמאות הנזכרות באו כדי להוכיח שאותו "קסם", אותה "הנשמה היתידה", אותה המהפכה הנפשית שהשבת מביאה בכנפיה, לא על ידי ניסים הם באים ולא על ידי צווים מופשטים. דיני שבת, מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה", הן הן היוצרות את התנאים הנפשיים המולידים את התופעות הנפלאות האלו. והשבת הזאת ורק השבת הזאת היא שהחייתה את ישראל על אף כל הדרישות. — "יותר ממה שישראל שמרו את השבת, שמרה השבת את ישראל". — השבת הזאת היא שחוללה את הנס שישראל נשאר עם תרבותי אפילו בדלותו ובאביונותו, בגלותו ובטלטוליו, והמשיך ביצירת נכסי תרבות בתקופות שהיו מלאות צרות, עלילות דם ורציחות. אלמלא השבת הזאת לא היו קמים לנו בכל תקופות חיינו מנהיגים דוחניים מתוך שכבות אשר בדרך הטבע היו שקועות אך ורק בדאגות החומריות של חיי שעה. לא יום המנוחה לבדו היה פועל פעולות אלו. נפלאות אלה באו מפני שכל המצוות, הדינים והאיסורים המקיפים את השבת גרמו משבוע לשבוע שיום אחד זכרנו את בריאת העולם ואת יציאת מצרים, את

יחסנו לנצח ואת מטרתנו הגדולה: תיקון עולם במלכות שדי. יום אחד בכל שבוע התרוממנו על אבלנו ועל דאגותינו, שכחנו את צור־תינו ואת רודפינו וחינו את הנשמה היתירה.

[ח] קודש וחול

ואם תאמר: אם היום הזה מוציא את האדם מישראל כל שבוע מן המסגרת הרגילה של חיינו, מדוע לא נהפך היהודי לשני אישים: קדוש בשבת וחמדי־חילוני בימות החול? אין להכחיש שבגולה היו אמנם טיפוסים בלתי רצויים כאלה לרגל הרדיפות ומלחמת הקיום הקשה. אך לא זאת הנורמה ולא זה האידאל. הרבה יהודים קדושים וטהורים הגיעו לשלמות אפילו בגולה, ואת דרכם לא נבין אלא אם נתבונן שוב במיבנה המצוות.

מערכת רחבה של מצוות נועדה למנוע שניות מעין זו שבעטיין אין האדם מישראל יכול לחיות בשני עולמות, ואינו בא לידי המחשבה: תן להקב"ה מה שמגיע לו ולחיים החילוניים את המגיע להם. ומשונה הדבר, שדווקא בדינים חשובים אלה, שבלעדיהם אין לתאר את הפעולה החינוכית של אמונת ישראל, מזלזלים הרבה. ולא עוד, אלא שהללו מתיימרים "לטהר על ידי כך את היהדות" ולהרים אותה לדרגה יותר גבוהה. כבר דובר למעלה על דיני מאכלות מבחינת כיבוש היצר, נתבונן בהם עכשיו מבחינת הקשר הנצחי בין קודש לחול ביהדות. הנה האוכל הוא אחד הדברים החילוניים בה"א הידיעה. ובכל זאת ובגלל זה דווקא עלינו לבדוק לפני כל ארוחה אם האוכל הנמצא לפנינו מתאים לדרישות התורה. אחר כך אנו נוטלים ידינו, מברכים, טובלים את הלחם במלח — זכר למזבח — ומברכים שוב אחרי האוכל. אנו נמצאים למדים יום יום כמה פעמים בפעולות החילוניות ביותר שאין הפרדה בין דברים חילוניים לבין דברים שבקדושה. ומה שנאמר לגבי האוכל, נכון הוא לגבי כל דבר חילוני. אין אתה יכול להתלבש בלי לבדוק את אין במלבוש שעטנז, ואם אתה גבר בלי שתלבש, בין מלבושים אחרים, גם את הטלית הקטנה. כשאתה מתעורר בבוקר מחשבתך הראשונה היא הודיה למלך החי והקיים שהחזיר לך את גשמתך. פעולתך הראשונה טרם תתלבש — נטילת

ידיים זכר לטהרה. אחר כך אתה נתקל באיסורי הגילוח. לא תאכל פת שחרית אלא אם התפללת קודם, והנחת תפילין המזכירות כי ידך, לבך וראשך משועבדים הם לקדושה העליונה. לקב"ה. ובאמצע היום עליך להפסיק את עבודתך כדי לקדש את יומך בתפילת מנחה. ואם תסכם בערב את עבודתך אתה עושה זאת במסגרת תודה ובקשה של תפילת ערבית. ואפילו דברים הנחשבים בעיני האומות לא רק כחיי לזניים כי אם כבהמיים – מתעלים ומזדקקים בישראל על ידי דינים וברכות. ברכות השחרית הראשונות מזכירות את השלבים השונים של התעוררות, קימה ולבישה והריהן מרימות אותם ונופחות בהן נשמה ורעיון. אפשר להרבות בדוגמאות. הצד השווה בכל המצוות הללו הוא: אין כל דבר, קטן וגדול, שהוא כה חילוני עד שאמונת ישראל לא תקדשנו.

אין לחשוש איפוא ששבת תהיה שבת, וחול חול ואין ביניהם קשר. השבת מוציאה אותך לגמרי מכל הדברים של החול. אבל רוחה ולקחה נכנסים לתוך השבוע על ידי המערכה הרחבה של כל המצוות המכוונות את האדם מיום היולדו ועד יום מותו. מבוקר עד ערב ומעשירות את כל חייו החילוניים בהתרוממות ובקדושה.

[ט] סכנת השיגרה

אולם למערכה הנפלאה הזאת, לכל המסגרת הנעלה הזאת צפויה סכנה גדולה. שעלינו להלחם בה בכל כוחותינו: סכנת השיגרה. מה שכן אדם עושה יום יום הריהו עלול לחדול מלהרגיש בחשיבותו. עלול הוא לעשות את המעשה המעולה ביותר כדבר חיצוני גרידא ריק מכל תוכן. מאז ומקדם ארבה לנו סכנה זו ואולי בכל דברי ימי עמנו אין לה קטגור חריף מן הנביא ישעיהו. ומעשה גדול עשו חז"ל שהעמינו דו את דבריו אלה במקום מרכזי של תפילות יום הכיפורים. "למה צמנו ולא ראית" שואל העם את ה' "עינינו נפשנו ולא תדע". העם מקיים לפי דעתו באמונה את מצוות עינוי הנפש ביום הצום, ובכל זאת הקב"ה אינו שומע לו ואינו רוצה בו. מה עוד צריך לעשות, שואל העם. הריהם מתפללים יום יום לפי עצם עדות ה' בפי הנביא "ואותי יום יום ידרושון ודעת דרכי יחפצון, כגוי אשר צדקה עשה ומשפט

אלוהיו לא עזב". ובכן מה עוד עליהם לעשות, מה הסר כדי למצוא הן בעיני ה' ? והנביא עונה דברים כדרבנות "הן ביום צומכם תמצאו חפץ וכל עצביכם תנגשו". איך ערך — אומר הנביא — לקיום המצוות החיצוניות אם מרוקנים את תוכנן. הנביא קובע שלא יחשב כלל כצום אם האדם יסתפק בו "לכוף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע". אם העם רוצה שצומו יהיה צום שהקב"ה יבחר בו, אז עליו להסיק מצומו את מסקנותיו לפתח חרצובות רשע, להתיר אגודות מוטה, לשלח רצוצים חפשים ולנתק כל מוטה. כך מפרש הנביא חלק מהרעיונות וההחלטות אשר צריכים להתעורר ולהתחזק בלב האיש המתענה. אתה מרגיש את עצמך בצום כרעב וחסר כל — דע את נפש הרעב ואת מצבו של אדם שבכל יום הוא חסר כל. "הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם... ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע". ואם עזרו לך הצום ועינויי הנפש להבין את נפש המדוכא והאומלל תעקור את הרע מן השורש "תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע ודבר און".

ואל תפרשו את דברי הנביא כאילו הוא אומר: אם את כל זה תעשה, אין לך בכלל לצום; ובכלל: תעשה את כל מה שהחינוך הדתי רוצה להשיג מאתך ואל תכביר עליך באותן המצוות והאיסורים הנרמים בעיניך רק אמצעי חינוך. הנביא שולל באופן ברור גם את העמדה הזאת. הנביא אינו אומר "אל תצומו", אלא הוא מראה להם את הצום הנכון ואת מסקנותיו גם יחד — "הלא זה צום אבחרהו". ועוד: בסוף הפרק הוא אומר "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר". כאן משתמש הנביא בכוונה ברורה במושגים הכוללים את הגרעין של רוב דיני השבת. במרכז הפסוק עומדים עונג שבת וכבוד שבת אבל לפנייהם ואחריהם איסורי מלאכה ועסק, תחום שבת, מעשה חול ועשיית דברים בטלים. כדאי הוא הפרק הזה לקרוא בו יום כי הוא כלל גדול בתורה, מעין תמצית כל התורה.

שנים הם הקשרים הנחוצים לכל אדם. אחד הקושרו בבוראו שברא עולם ומלואו והמעמיד את האדם על מקומו. והשני הקושרו ביתר בני

האדם שנבראו כמוהו ובאו לעולם כמוהו. אך ליחיד סגולה יש מגע מתמיד עם בוראם על-פי חושיהם ובאינטואיציה גרידא. רוב בני האדם שוכחים אותו ועל כל פנים אינם זוכרים אותו בחייהם היום יומיים. באות המצוות המעשיות ומזכירות את ה' שעה שעה ומחנכות את האדם ליראה אותו, לאהוב אותו ולעבדו. והוא הדין לגבי הקשר השני. ישנם צדיקים המתייחסים לזולתם יחס צודק – גם אם זה דורש מהם קרבנות קשים – מתוך מוסריות הצומחת באופן טבעי בנפשו. אבל רוב בני האדם נכשלים, אם לא תמיד אז בשעת מבחן ונסיון. באות המצוות המעשיות, מכריחות, מרגילות ומחנכות את האדם לאהוב את רעהו כמוהו ולנהוג בו מנהג אהות, יושר וצדק. גדול הוא כל אחד משני הכללים האלה לבדו, גדולים כפליים שניהם בהיותם משולבים וטוויים שתי וערב עד שיצאה יריעה שלמה אשר בה כל חוט מהוה קשר גם בין אדם למקום גם בין אדם לחברו. התורה היא אחת ואחידה ולא שתים. אין שלימות בקיום המצוות בין אדם למקום בלי קיום המצוות בין אדם לחברו. אין שלימות בקיום המצוות בין אדם לחברו בלי קיום המצוות בין אדם למקום.

[י] תורה אחת

תורתנו הקדושה מבטאת את הרעיון הרבה פעמים על ידי המיווג החוזר ונשנה בפרשיות שונות בין שני סוגי המצוות האלה¹. למשל שמות כ"ב, מפסוק יט ועד סוף הפרק.

זבח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו. (1)

וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים. (2)

כל אלמנה ויתום לא תענון. אם ענה תענה אותו וכו'. (2)

אם כסף תלוה את עמי ... לא תהיה לו כנשה ... אם חבל תחבל

שלמת רעך עד בוא השמש תשיבנו לו ... (2)

אלהים לא תקלל (1 או 2) ונשיא בעמך לא תאר. (2)

מלאתך ודמעך לא תאחר בכור בניך תתן לי ... (1)

¹ כדי להדגיש את ה"מיווג" ציינתי את המצוות בין אדם למקום ב"1" ואת המצוות בין אדם לחברו ב"2".

ואנשי קדש תהיון לי (1 או 2) ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב
תשלכון אותו. (2)

אי אפשר לקרא פרק כזה בלי להבין שבכוונה סודר סדר המצוות
מתוך מיוזג מצוות "ריטואליות" במצוות "סוציאליות", ופרק כ"ג
ממשיך אותו "ערוב פרשיות". כיוצא בו ויקרא י"ט:

קדשים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. (1)
איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו אני ה' אלהיכם. (1—2)
אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם אני ה' אלהיכם. (1)
וכי תזבחון זבח שלמים לה' לרצונכם חזבחהו. (1)
ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצר ולקט קצירך
לא תלקט. (2)

וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם.
אני ה' אלהיכם. (1)

לא תגנבו, ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. (2)
ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך אני ה'. (1)
לא תעשק את רעך ולא תגזל, לא תלין פעלה שכיר אתך עד בקר. (2)
לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל ויראת מאלהיך אני ה'.
(1 ו-2)

לא תעשו עול במשפט לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול, בצדק
תשפט עמיתך. (2)

לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך (2) אני ה'. (1)
לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו
חטא. (2)

לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך (2) אני ה'. (1)
את חקתי תשמרו, בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים
ובגד שעטנו לא יעלה עליך. (1)

אחר כך איסור ערלה ואיסור הדם ואיסור הגילוח (1) ופתאם שוב:
מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה'. (2 ו-1)
וכי יגור אתך גר בארצכם, לא תונו אותו. (2)

כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך כי גרים הייתם
בארץ מצרים. (2)

מיוזג כזה של מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו
אנו מוצאים בהרבה מקומות. ההדגשה הולכת וחוזרת ואומרת: "הא
בהא תליא". תורה אחת לנו ולא שתי תורות. מצוה מח-
נכת למצוה, מצוה משלימה מצוה, וכולן יחד מהוות מערכת אחידה,
בניין אחד. ולא לחנם התורה מסיימת את המצוות ה"חילוניות" ביו-
תר — את רשימת הבהמות המותרות והאסורות באכילה — במלים "כי
אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוהים, והייתם
קדושים כי קדוש אני" (ויקרא י"א מ"ה). היהודים ה"ליבר-
לים" הטוענים שאפשר לוותר על דיני אוכל, הלבשה, גילוח וכו' מבלי
לשנות את עקרונות היהדות מעידים בעצמם שלא הבינו כלל את
היסוד האמיתי של היהדות. בלי כל הדינים הללו, המכוונים אותנו
דוקא בכל צעד ושעל של חיינו החילוניים היום-יומיים לא נוכל לקדש
את חיינו, לא נוכל לקשור את הקשר האמיץ בין חיינו החילוניים ובין
הקודש, ולא נחנך עצמנו לתפקידנו הנצחיים.

[יא] תורה שלמה

החוקה האלוהית המופלאה מחנכת ומדריכה את ישראל לקראת המט-
רות הגדולות והנשגבות של היהדות. במה דברים אמורים כשאנו
משליטים אותה על עצמנו ללא סייג ושארית מכף רגל ועד ראש,
מבקר עד ערב, מראשית ימינו ועד סופם. רבות תוצאותיו של החינוך
הזה ועצומים הישגיו עד היום הזה. אך "השפעת התורה על אופיו
של עם ישראל" היא מסכת גדולה ושלמה לעצמה ואין לה מקום
במסגרת זו. ייאמר כאן בכל זאת: הגלות אמנם קילקלה הרבה, לחצה
ועיוותה לפרקים את דרכנו בעל כורחנו; ואף על פי כן היה שיעור
קומתם של ישראל רם ונשגב. צא ולמד את הפולקלור היהודי עד
הזמן האחרון — עיין למשל ב"שרי המאה" לרב מימון — ותיווכח
לאיזו רמה גבוהה של מוסריות הגיעו הללו שהיו מסורים בכל נפשם
ובכל מאודם לחינוך זה של תורה שלימה. זאת היא דרכה של היהדות
וככה היא מחנכת. בעטיה נשארנו אומה במשך אלפי שנות שעבוד
וגלות, ובעטיה עלינו לרמת תרבות גבוהה בארצות אויבינו תוך
שמדות ורדיפות. התורה ומצוותיה עיצבו את חיי המשפחה הטהורים

והלכביים של ישראל. מהן צמחה העבודה הסוציאלית העשירה שנעשה תה מדורי דורות על ידי היהודים באשר הם שם. החינוך הזה שיצר במשך אלפי שנים את אופיו של העם, הוא שהעמיד מבניו בראש כל התנועות שלחמו לשוויון בני-אדם ולצדק סוציאלי. בעטיו היו היהודים תמיד מרובים — כפל כפלים מיחסם המספרי — בשורותיהם של לוחמי חרות ושוויון, בעטיו התייצבו תמיד לימין החלש והמדוכא. אך קצר המצע מהשתרע, ו"יותר ממה שקראתי כתוב כאן". יותר ממה שאפשר לבאר במאמר אחד, יתברר לקורא שיתעמק בעצמו וישתדל למצוא לאן מביאות אותנו המצוות המעשיות; מה תוכנן ומה מגמתן; באיזו מידה הן מטרות סופיות ובאיזו מידה הן מכשירי חינוך; מה נותנת לנו צורת החיים, שבמסגרתה אנו עושים כל מעשינו בעולם הזה תוך קשר אמיץ בלתי פוסק בנצח ישראל. הקוראים המחנכים שימשיכו ללכת בדרך זו, אופק רחב יפתח לפניהם. המה יכירו וידעו שמלבד כל טעמי המצוות שמקצתם אנו מבינים ומקצתם אין אנו מבינים, יש במבנה המצוות בכללו שיטה של חינוך. המצוות מחנכות באשר הן מקיפות את היהודי כל ימיו מיום היוולדו עד יום מותו מן הבוקר ועד הערב. הן יוצרות מתח מתמיד בין הבורא ובין הנברא בצלמו. הן מכריחות את האדם מישראל לשלוט ביצרו ולהרים את היצר לדרגת הרצון. הן מכוונות את הרצון בכיוון של שמירת יחס הגון כלפי הזולת וכלפי הכלל. המצוות ממזגות את הכוחות השונים הנלחמים בלב כל איש ואיש. האדם השומר מצוות אינו קדוש ביום קדוש וחילוני ביום חול, כי אם טהור וקדוש גם בענייני קודש וגם בענייני חול. ואם אנו אומרים "נעשה ונשמע" הרי עשוי החינוך הזה ורק החינוך הזה להביא אותנו לאותה הרמה אשר הועמדה לפנינו כמגמה נצחית ביום שנהיינו לעם: "ממלכת כהנים וגוי קדוש".

אם נבין את המצוות כך, הרי תהיה בפנינו תשובה גם על השאלה: "חינוך למצוות — כיצד?" עלינו להקנות הבנה זו לחניכינו. להסביר להם את הרעיונות שניסיתי לברר כאן ולהחיות על ידי כך מצוות שאולי היו נראות בעיניהם כמתות או כיבשות. ללוות אותם בהבנת התפילה והברכות, השבת והמועדים, דיני מאכלות ודיני העלבשה.

הלכות נישואין וחיי המשפחה, דיני הפרט והלכות החברה, ולהראות להם את הקשר בין קודש לחול עד אשר תהיה להם המצוה מכשיר לקדש את כל הייהם. על המחנך להראות איזה עושר רוחני ואיזה אושר נותנת לו לאדם מישדאל ההכרה שאין יום ואין שעה בחייו ללא מגע בינו לבין נצח ישראל. על המדריך להדגיש שמצוות בין אדם למקום ומצוות בין אדם לחברו אחת הן ולא שתיים, ושקיום התורה והמצוה היא הדרך לתיקון עולם במלכות שדי. יפה אמר נעים זמירות ישראל "כי נר מצווה ותורה אור". כל מצוה היא נר המאיר בחושך ימינו, נר לרגלינו המראה לנו לאן נלך וכיצד נלך. ואם אנו מחברים את תרי"ג הנרות של תרי"ג המצוות לאותו האיחוד שהתורה רוצה בו, אז כל הנרות הללו מתחברים ומתגלה האור הגדול של התורה כולה. לאסוננו נהיינו בדורותינו לעם ההולכים בחושך. בנו ורק בנו תלוי שתקויים הנבואה כולה "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול". שמור נשמור כל נר ונר כקטן כגדול ואז נזכה ונחיה ונראה את האור הגדול!